

BETON

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 79, GOD. IV, BEOGRAD, UTORAK, 8. SEPTEMBAR 2009.

Redakcija: Miloš Živanović, Saša Ilić, Tomislav Marković, Saša Čirić; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 22. septembra

MIXER

Piše: Dragana Obrenić

PRAVO GLASA ŽENA

Pravo glasa je političko pravo i ubraja se u red osnovnih ljudskih prava. U svim onim etapama čovečanstva u kojima ima smisla govoriti o „pravu“ glasa i izvesnom obliku učešća u vlasti, ženama je to pravo bilo uskraćeno. Čak i kad je građansko pravo u XVIII i XIX veku konačno prošireno na sve ili na većinu odraslih muškaraca u zemljama Zapada, ženama pravo glasa nije dato. Pitanje prava glasa žena utoliko postaje tema u XIX veku, kada se javljaju i prvi sifražetski pokreti, čiji naziv potiče od engleske reči *suffrage* (pravo glasa).

BRITANSKE SIFRAŽETKINJE: UBEĐIVANJA I POBUNE

U Velikoj Britaniji se o ženskom pravu glasa sve više govori od sredine XIX veka. Među prvima su to učinile žene koje su učestvovala u čartističkom pokretu (1830-1850). Prvi savez za žensko pravo glasa oformljen je u Mančesteru 1865. godine, a Džon Stjuart Mil će 1867. godine u Parlamentu izložiti peticiju koja zahteva pravo glasa za sve osobe koje poseduju imovinu.

Više manjih sifražetskih udruženja ujedinilo se 1897. godine u jednu organizaciju, Nacionalnu uniju ženskih sifražetskih društava (*National Union of Women's Suffrage Societies*). Ovu prvu, veću žensku organizaciju koja se zalagala za politička prava žena, predvodila je Milisent Foset. Ona je smatrala da bi bilo kakav vid nasilja uverio muškarce da ženama ne treba dozvoliti pravo glasa, pa se njena organizacija zalagala za strogo nenasilna rešenja. Strpljivo i strateški, Milisent Foset je iznosila argumente koji su ukazivali na brojne društvene nelogičnosti: žene mogu zauzimati odgovorna mesta u društvu (kao što su na primer, školski odbori), a opet im nije bilo dozvoljeno da glasaju. Takođe, apsurdno je i to što su žene bile dužne da se povinuju zakonima koje donosi Parlament, a da pritom nisu imale pravo da u donošenju tih istih zakona učestvuju. Iako je uspela da preobrati neke članove Parlamenta, većina njih i dalje je verovala da žene jednostavno neće shvatiti kako Parlament funkcioniše i da stoga ne bi ni trebalo da učestvuju u izbornim procesima.

Kada je 1903. godine Emelin Pankhrst sa svojim kćerkama osnovala Žensku društvenu i političku uniju (*Women's Social and Political Union*), ženski sifražetski pokret se deli u dve frakcije. Drugo krilo ženskog sifražetskog pokreta koje predvodi Pankhrst, nastavlja borbu za osvajanje ženskog prava glasa i ostaje upamćeno po svom militantnom ponašanju u ostvarivanju ovog cilja. Naime, Emelin Pankhrst je verovala da bi, ukoliko muškarci nisu u stanju da saslušaju ideje žena, žene trebalo da upotrebe silu kako bi ih na to nagnale. Politika ove organizacije podrazumevala je paljenje javnih dobara, napade na političare, ometanje rada parlamenta i štrajk glađu (u pritvoru).

Vraćanjem liberala na vlast 1906. godine, sifražetkinje su doživele više poraza. Naime, u tom periodu doneseno je sedam novih zakona, ali se nijedan od njih nije ticao žena. Kao odgovor usledile su mnogobrojne nasilne aktivnosti sifražetkinja: palile su crkve, pošto se anglikanska crkva protivila njihovom cilju; vandalizovale su ulicu Oksford, razbijajući sve izloge u njoj; vezivale su se za Bakingemsku palatu, jer je kraljevska porodica takođe bila protiv toga da žene dobiju pravo glasa; zakupljivale su čamce i plovile Temzom u toku zasedanja Parlamenta, a pri prolasku pored njega preko megafona su uzvikivale „Zloupotreba!“; neke od njih odbijale su da plaćaju porez; napadale su po-

litičare kada bi išli na posao, uništavale im kuće i terene za golf. Nakon brojnih hapšenja, sifražetkinje su počele da primenjuju strategiju štrajka glađu. Ova vrsta protesta privlačila je veliku pažnju javnosti, a britanska vlada je slutila da bi ceo pokret mogao dobiti mučenički karakter ukoliko bi neka od žena umrla od posledica gladovanja. Stoga su upravni zatvora dobijali naređenja da sifražetkinje hrane na silu, međutim, ta je praksa kratko trajala usled negativnog odjeka koji je imala u javnosti.

U međuvremenu, podrška javnosti sifražetskom pokretu postaje sve značajnija i u tom smislu se organizuju mnogobrojne javne demonstracije i povorke. Tadašnja vlada dugo je tražila način na koji bi odgovorila na ovaj vid sifražetskog aktivizma, pogotovo zbog značajnih simpatija koje su prema njima gajili građani. Na kraju je primenjena taktika „mačke i miša“: dopuštanje im je štrajk glađu, usled čega su postajale fizički sve slabije i slabije. Kad bi im zdravstveno stanje bilo ozbiljno narušeno puštali bi ih iz zatvora. Vlasti su na taj način štatile sebe od pritiska javnosti, jer se ne bi mogle smatrati odgovornom ukoliko bi sifražetkinja umrla van zatvora. Ipak, one nisu umirale, ali bi po

izlasku iz zatvora bile previše slabe da nastave s borbom za ispunjenje svog cilja.

Da bi odgovorile na ovu taktiku, sifražetkinje su postajale još ekstremnije. Ta dešavanja kulminirala su činom koji se odigrao u junu 1913. godine, kada se Emili Dejvison (Emily Davison) bacila pod kraljevog konja i poginula. Sifražetkinje su time dobile svoju prvu i jedinu „mučenicu“. Mnogi muškarci su tada postavili pitanje: ako se ovako ponašaju obrazovane žene, šta se onda može očekivati od onih manje obrazovanih? Kako im se onda uopšte može dati pravo glasa?

Sasvim je moguće da bi sifražetkinje postale još agresivnije da Velika Britanija godinu dana kasnije nije ušla u Prvi svetski rat. Emelin Pankhrst naložila je sifražetkinjama da obustave svoju militantnu kampanju i da u znak patriotizma na svaki

MIXER

Dragana Obrenić: Pravo glasa žena

CEMENT

Goran Cvetković: Na bedemima kulture

ARMATURA

Bojan Tončić: Iskušenja ratnog turizma

VREME SMRTI I RAZONODE

Predrag Lucić: Čutke čuti ružičnjak na Adi

BULEVAR ZVEZDA

JOVANOVIĆ DANILOV, Dragan

BLOK BR. V

Lazar Bodroža: Bolji život

način podrže vladu i njene poteze u ratu. Doprinos žena u toku Prvog svetskog rata učinio je da se javnost svim srcem založi za ostvarenje sifražetskog cilja, za pravo glasa za žene. Shodno tome, u februaru 1918. godine žene su konačno dobile pravo glasa. Ovo se pravo, doduše, odnosilo samo na žene stare 30 i više godina. Iste godine, donesen je i ukaz kojim je ženama dozvoljeno da se kandiduju za poslanice u Parlamentu, a 1928. godine starosna granica po kojoj su žene dobijale pravo glasa pomerena je na 21 godinu života, čime su u političkim pravima konačno u potpunosti izjednačene s muškarcima.

SAD: SUKOB ŽUTE I CRVENE RUŽE

Od osnivanja Sjedinjenih Američkih Država žene su bile isključene iz prava glasa. Obećanja jednakosti sadržana u Deklaraciji nezavisnosti i u Ustavu dugo se nisu obistinila. Pokret za žensko pravo glasa javio se ranih godina XIX veka, uporedo sa pokretom za ukidanje ropstva. Jedna od žena koja je pokazala veliku zainteresovanost za učešće u borbi za ukidanje ropstva bila je Lukrecija Mot, koja je često javno istupala govoreći o ovoj temi. Ubrzo se abolicionističkim snagama pridružila i Elizabet Kejdi Stenton. Ona i Lukrecija Mot se slažu da je prava žena potrebno izjednačiti s pravima muškaraca, i u julu 1848. godine organizuju konvenciju u mestu Seneka Fols, u državi Njujork, kada su prvi put zatražena puna građanska prava za žene. Prisutni delegati i delegatkinje tada ističu da žene i muškarci treba da budu jednaki u svim pravima, i odbacuju podelu po kojoj muškarci pripadaju javnoj, a žene privatnoj sferi. Proizvod ove konvencije je deklaracija koja poziva da se ženama omogući pravo da glasaju, ali i da im se daju veća prava pri obrazovanju i zapošljavanju.

U to vreme nije se video drugi način za ostvarivanje ženskog prava glasa osim putem amandmana na ustave federalnih država. Međutim, iako su žene ustavom Vajominga još 1869. godine dobile ograničeno pravo glasa, postalo je sasvim jasno da bi najbolji način za dobijanje prava glasa žena bio amandman na Ustav SAD. Shodno tome, iste godine osnovana je „Nacionalna asocijacija za žensko pravo glasa“ (*National Woman Suffrage Association*), s ciljem da omogući ženama pravo glasa putem usvajanja ovog amandmana. Na čelu ove organizacije bile su Suzan B. Entoni i Elizabet Kejdi Stenton. Iste godine osnovana je još jedna organizacija, „Američka asocijacija za žensko pravo glasa“, na čelu sa Lusi Stoun. Ova asocijacija planirala je da pravo glasa žena ostvari putem izglasavanja amandmana na ustave federalnih država. Ove organizacije su se 1890. godine ujedinile u zajedničku organizaciju, radeći zajedno sledećih trideset godina. Ta organizacija, koju je predvodila Keri Čepmen Ket, imala je naziv „Nacionalna američka asocijacija za žensko pravo glasa“. Njihova platforma se oslanjala na umereni argument po kojem će žene, budući da se suštinski razlikuju od mu-

škaraca, obnoviti moralni poredak i harmoniju ako im bude dozvoljeno da glasaju.

Bitno je napomenuti da je „Nacionalna asocijacija za žensko pravo glasa“ podržavala rasističku ideologiju tog vremena, što se donekle zadržalo i u udruženoj asocijaciji. Isključujući žene afro-američkog porekla iz svog članstva, ona je sebi zagarantovala značajnu podršku žena s juga. Zbog toga su žene afro-američkog porekla 1896. godine osnovala svoju organizaciju „Nacionalnu asocijaciju obojenih žena“.

Prvi svetski rat i uloga koju su žene u njemu imale, značajno su umanjili protivljenje uvođenju ženskog prava glasa. Dve najveće političke partije složile su se da je nužno da se ženama odobri pravo glasa. Amandman koji se ticao ovog prava dobio je neophodnu dvotrećinsku većinu u oba doma u januaru 1918. godine, a zatim i u američkom Senatu, juna 1919. godine. Najveći problem predstavljale su države s juga SAD. Naime, mnogi južnjaci su smatrali da će nadmoć belaca biti dovedena u pitanje ukoliko žene dobiju pravo glasa, zbog njihove „emotivnosti i osetljivosti prema nesreći“.

Pred samo osvajanje prava glasa američkih žena, 20. avgusta 1920. godine, dolazi do prave drame. Naime, sve države (njih 35) su ratifikovale 19. amandman, osim jedne, države Teneisi. Sve glavne predvodnice sifražetskog pokreta, uz mnoštvo novinara iz svih delova države okupile su se tih dana u Nešvilu, u Tenesiju, da proprate ishod glasanja. Znak raspoznavanja pobornika i pobornica prava glasa bila je žuta ruža, dok su protivnici usvajanja ovog prava za svoj simbol izabrali crvenu ružu. Tokom prva dva glasanja, ishod je bio nerešen, da bi u trećem krugu, jedan od članova parlamenta, Hari Bern, promenio svoje mišljenje i glasao za usvajanje amandmana. Njegov čin izazvao je opštu pometnju i on je bio prinuđen da beži od „pomahnitale gomile“ protivnika ženskog prava glasa, jedva izbegavši lič.

Državni sekretar proglašava 26. avgusta 1920. godine 19. amandman sastavnim delom ustava SAD. Tačno 144 godine nakon donošenja Deklaracije nezavisnosti, američke žene konačno dobijaju opšte i jednako biračko pravo, i na taj način postaju izjednačene s muškarcima kada je ovo pravo u pitanju.

OD ŠVEDSKIH UDOVICA DO ŠVAJCARSKÉ SKEPSE

Iako su pokreti za žensko pravo glasa bili najrazvijeniji u Velikoj Britaniji i u SAD, to nisu bile prve zemlje koje su uvele ovo pravo, bar ne na parlamentarnim izborima. Naime, žene Novog Zelanda dobile su aktivno biračko pravo ograničenog tipa još 1893. godine, dok je Australija 1902. godine dala ženama pravo glasa na parlamentarnim izborima.

Sifražetski pokreti su se rano pojavili i u skandinavskim zemljama. Tako je u Norveškoj pokret za sticanje ženskog prava glasa počeo da se razvija od 1830. godine, a u Finskoj 1860. godine. I u ovim zemljama su žene pravo glasa sticale korak po korak. Tako su žene u Švedskoj stekle ograničeno pravo glasa (pravo da učestvuju u organima lokalne vlasti) 1863. godine. Međutim, to pravo se odnosilo samo na udovice i na neudate žene. Puno pra-

vo glasa svim ženama u Švedskoj odobreno je zakonom tek 1921. godine.

Zemlje koje su takođe ozakonile žensko pravo glasa tokom ranih godina XX veka su: Kanada, Island, Nemačka i Austrija. U periodu između dva svetska rata, veći broj evropskih zemalja je svojim ustavima dao ženama puno pravo glasa, čime ih je, bar u ovoj oblasti, potpuno izjednačio sa muškarcima. Manji broj zemalja je definisao pravo glasa za žene pod specijalnim uslovima, a bilo je i država koje ovo pravo nisu oza-

ŽENSKA NERAVNOPRAVNOST U XXI VEKU

Zemlje u kojima žene nemaju pravo glasa ili postoji cenzus: *Saudijska Arabija* – žene nemaju pravo da biraju niti da budu birane. Međutim, planira se da se ženama dozvoli pravo da biraju na sledećim lokalnim izborima u ovoj zemlji, 2009. godine. Inače, prvi lokalni izbori ikada organizovani u ovoj zemlji bili su održani 2005. godine.

Vatikan – glasanje za izbor Pape dozvoljeno je samo članovima Saveta kardinala, koji čine isključivo muškarci. *Bruneji i Ujedinjeni Arapski Emirati* – države u kojima ni muškarci ni žene nemaju pravo da biraju niti da budu birani. *Butan* – na lokalnim izborima dozvoljen je samo jedan glas po porodici. Iako i žene mogu da glasaju u ime porodice, u praksi se dešava da to ipak daleko češće čine muškarci. *Liban* – za žene je utvrđen obrazovni cenzus. Takođe, muškarci su obavezni da glasaju, dok žene nisu.

Zemlje u kojima su žene nedavno ostvarile pravo glasa: *Oman* – 2002. godine, sultan Kabos bin Said (Qaboos bin Said) proširio je pravo glasa na sve građane koji imaju 21 godinu i više.

Bahrein – 2002. godine ženama je prvi put dozvoljeno da glasaju na parlamentarnim izborima.

Katar – ženama je 2000. godine dozvoljeno da glasaju na lokalnim izborima, a 2003. i na parlamentarnim izborima.

Kuvajt – u maju 2005. godine žene su konačno ostvarile pravo da biraju i da budu birane.

konile sve do kraja Drugog svetskog rata.

Posle Drugog svetskog rata najveći broj država sveta daje ženama puno pravo glasa. Jugoslavija je to učinila 1946. godine, Francuska 1944. godine, a Švajcarska tek 1971. godine. Očigledno je da političko izjednačavanje žena s muškarcima nije toliko zavisilo od ekonomske i kulturne razvijenosti zemlje. Zanimljivo je navesti i podatak da su većinski muslimanske države, kao što su Turska, Sirija i Egipat, omogućile žena-

ma da glasaju istovremeno kada i mnoge evropske zemlje, a, na primer, mnogo pre Švajcarske.

JEDNAKA MOGUĆNOST ZA SVE

Danas žene u najvećem broju država sveta uživaju pravo glasa i ostala politička prava. Ipak, u većini tih država žene nisu zaista prihvaćene kao jednake s muškarcima, odnosno kao jednako sposobne učesnice u političkim procesima.

Iako žene imaju ista prava na učešće u političkom životu, one su na mestima odlučivanja i u telima zakonodavne i izvršne vlasti nejednako zastupljene u odnosu na muškarce. Svetski proseki zastupljenosti žena u parlamentima iznosi 18,3%. Očigledno je da samo osvajanje prava glasa nije donelo ženama veće učešće na mestima odlučivanja. Jedan od najčešće korišćenih instrumenata za veću participaciju žena u javnom i političkom životu jesu *kvote*. Kvote predstavljaju privremeni mehanizam koji bi nakon ispunjenja svog cilja bio ukinut. Kvote mogu biti propisane ustavom i/ili zakonima, što se razlikuje od države do države.

Kvote su uvedene i u Republici Srbiji Zakonom o lokalnim izborima iz 2002. godine, kao i Zakonom o izmenama i dopunama zakona o izboru narodnih poslanika, donesenim 25. februara 2004. godine. Oba zakona uređuju da na izbornoj listi mora biti najmanje 30% kandidata manje zastupljenog pola. Od donošenja ovih zakona sprovedeni su i lokalni i parlamentarni izbori i primećen je izvestan porast broja žena kako u lokalnim, tako i u republičkom parlamentu.

Ženama su bile potrebne decenije i decenije da se izbore za pravo glasa. Bila je to teška i duga borba kojoj su mnoge od njih posvetile svoje živote. Stoga je potrebno shvatati ovo pravo ozbiljno i nastaviti borbu do ispunjenja krajnjeg cilja – ostvarivanja jednakih mogućnosti za žene i muškarce ■

Integralna verzija teksta Dragane Obrenić iz knjige:

Neko je rekao feminizam? 2009, Bgd

Dostupna na www.elektrobeton.net

CEMENT

Piše: Goran Cvetković

NA BEDEMIMA KULTURE

Letnje pozorišno putovanje (Rijeka, Brioni, Smederevo)

BELEF, ŠTA TO BEŠE?

Pre mnogo godina u Londonu, začudilo me što nema letnje pauze u pozorištu. Mislio sam da je to svuda isto kao i u Beogradu: kako počnu julske, ili čak i junske vrućine, glumci na more ili u planinu a pozorište ključ u bravu. Kasnije sam i u Beogradu video kako se sezona produžava, ili se organizuju i prave letnje pozornice na otvorenom – setite se „Pozorišta igrališta“, Rasovog pozorišta u dvorištu Filozofskog fakulteta koje je kasnije postalo slavno po studentskoj i opštoj društvenoj pobuni u Beogradu 1968. Radomir Stević Ras nekoliko godina je inicirao provokativne fešte u tom senovitom dvorištu, sa obaveznom dodelom Kolajne „za umno korišćenje slobodnog vremena“, koju je, uz poljubac, poklanjala Eva Ras. BELEF je trebalo da bude nastavak tog projekta, i bio je neko vreme kvalitetan i veseo, ali i angažovan letnji festival. Ovogodišnji BELEF se nije ni primetio. Neki kažu da je nekoliko prikazanja i održano, ali niko ne svedoči o tome.

POVRATAK U TVORNICE

Već treću godinu za redom lučki i turistički grad Rijeka organizuje „Riječke ljetnje večeri“, jedan belefovski događaj od dvadesetak dana, sa pozorišnim i muzičkim predstavama. „Večeri“ uživaju ogromnu podršku grada i, pre svega, gradonačelnika Vojka Obersnela. Predstave, koncerti i performansi su pažljivo birani i postavljeni u nekoliko gradskih prostora, od kojih je najzanimljiviji Trsatska Gradina – lepa tvrđava na vrhu brda iznad samog centra grada. Ali, osvajaju se postepeno i drugi ambijenti, recimo hale i zgrade nekad velikih fabrika po kojima je Rijeka dugo bila poznata: „Hartera“, fabrika odličnog cigaret-papira, „3. maj“, jedno od najvećih brodogradilišta u bivšoj SFRJ i „Torpedo“, nekad najznačajnija fabrika torpeda i

brodskih motora. Svi ovi prostori su privredno mrtvi, sem donekle brodogradilišta, koje se upravo prodaje za jednu kunu.

Predstave koje se izvode nikako nisu iz sfere populističkog ukusa i interesa. Kuriozitet je *Mirisi*,

zlato i tamjan, predstava HNK Rijeka koja se izvodi unazad sedam godina, po pet puta svakog leta. Opera *Toska* izvedena je u jednoj neobičnoj celodnevnoj verziji na Trsatskoj Gradini, sa promenom nekoliko ambijenata i sa obaveznom pauzom za ručak. Jedna neobična internacionalna trupa izvela je u „Harteri“ avangardni performans kakav se teško vidi i na već jako komercijalizovanom BITEF-u. A u gizdavoj baroknoj zgradi Hrvatskog narodnog kazališta, u velikoj dvorani, pred prepunim gledalištem, poznati srpsko-mađarsko-francuski umetnik i performer, pesnik i muzičar, koreograf i dramaturg – Jožef Nađ, izveo je svoju najnoviju predstavu *Šo-bo-gen-zo* i oduševio publiku. U toj igrčkoj predstavi učestvuje sam Nađ, sa jednom odličnom francuskom igrčicom, uz kreativnu asistenciju dvoje odličnih muzičara, koji na licu mesta prave neobičnu muziku punu provokativnih asocijacija. Nađeva predstava je, kao i obično, veoma duhovita rasprava o položaju žene u muškom društvu, ali i položaju muškarca u ženinim očima i srcu.

HARPAGON NA MORU I GOLA LUCIJA

Ipak, glavni događaj Festivala u Rijeci, bio je svakako Molijerov *Tvrđica* (*Škrtac*) u režiji već šire poznatog mladog reditelja Olivera Frlića. Ovo je njegov drugi rad u riječkom HNK; prvi je bio *Turbofolk*, sa kojim je nastupio i na Sterijinom pozorju prošlog juna. Njegovo prvo značajno delo bio je nastup na „Splitskom ljetu“, gde je izazvao skandal predstavom *Bahantkinje* ili *Bakhe*, po Eshilu, u izvođenju Festivalnog ansambla. Direktor Štrlić mu je predstavu zabranio, pa pustio tek na intervenciju tadašnjeg hrvatskog premijera Sanadera. U toj predstavi se Oliver Frlić na sasvim antički način, ali i u stilu najpotresnijih predstava Living Teatra, bavio zločinom hrvatske policije nad zarobljenim srpskim civilima i vojnicima u Ratnoj luci Lora, za vreme rata u Hrvatskoj. Frlić je direktno ukazao na pogubnu vezu podaničke umetnosti i politike zla. On je koristeći autentične citate direktno prozvaao najuglednije kulturne radnike za povlađivanje politici Franje Tuđmana, tako da je to postala kulturna predstava o potrebi moralnog preispitivanja društava nastalih iz građanskog rata. *Turbofolk* se takođe na vrlo eksplicitan način bavio problemima rata i krivice, rata za koji optužuje duh turbofolka kao poslednju instancu estetike lakirovske uvertire u nasilje. *Tvrđica* je zaigrao u dvorištu ispred velike hale riječkog brodogradilišta. Sadržaj Molijerove dramske satire je kabaretski prebačen u aktuelnu sarkastičnu skasku, uz zadržavanje stila baroka. Predstava je skoro pornografski šou o savremenom političkom gang bangu i o perverziji odnosa vlast – građani, gde je sladostrasna vlast ta koja uporno propagira zaštitu.

Pored ovog hrabrog i pametnog Festivala u Rijeci, iskoristio sam letovanje u blizini i otišao sam na Brione, na predstavu pozorišta „Ulisis“ da gledam još jednog Molijera, *Don Žuana*, u režiji zvezde hrvatskog i slovenačkog savremenog pozorišta, koji povremeno gostuje i u Beogradu, Paola Madelija. Od predstave smo i ja i drugi mnogo očekivali, ali, nažalost, slavni reditelj ništa nije smislio pa se tekst i komad vukao iz scene u scenu uz proizvoljna rešenja, i glumačka i rediteljska. Sve je to praćeno nezaobilaznim skidanjem glavne glumice, Lucije Šerbedžije, u jednom bazenčiću od plastike, gde Don Žuan posle vatrene predigre pokuša da je zadavi, ali mu ne pođe za

rukum. Videli smo jednog tradicionalnog *Don Žuana*, sa mnogo dernjave a malo smišljenih novih rešenja. No, svejedno. Ta fascinantna tvrđava, koja je trebalo da odbrani austrougarsku monarhiju, a nikad nije bila u upotrebi jer je sagrađena prekasno, ta tvrđava je tako inspirativna da publika hrli na svaki pozorišni susret, da bi se obrela u zidinama ove lepote koja stremlje u letnje nebo Mediterana.

VAVILON KOD BRANKOVIĆA

Početkom avgusta, u mom selu kod Crikvenice, seo sam u auto i do predveče stigao u Beograd, da bih uveče krenuo na otvaranje novog „Tvrđava teatar festivala“ u Smederevu. Jurio sam da vidim kako se pravi novi Festival, za koji sam već čuo jer pripreme traju nekoliko godina, a hteo sam da vidim i fascinantnu trupu ogromnih tehničkih performansi, „Titanik“, koja je prikazivala komad *Odiseja*. Ovaj komad je postao i glavni događaj Festivala i imao je podnaslov: *Odisej se vraća kući*. Predstava je zaista bila velika po dimenzijama samog scenskog tehničkog zahvata: duvaju vetrovi, pomeraju se prostranstva, ljudi skaču i vitlaju okolo, bore se za opstanak... Tu je bio jedan ogroman šleper na rasklapanje, koji je zapravo složena i moćna pozornica, a u visinu od 30 metara diže se originalni kran ovog monster-kamiona. Ceo prostor gori, poliva se vodom, menja se i preoblikuje tehnički i dramaturški, kao da ste u nekom uskomešanom Vavilonu. To je velika predstava i po sadržaju, jer se govori, s jedne strane ironično, o istoriji evropskog klanja kao naličju nastanka Evrope iz duha antičke Helade, a sa druge strane o krajnjim rezultatima te istorije: o propasti pojedinca koji je egzistencijalno prinuđen da se bori protiv te metaforične *mašinerije*. Veliki i pametan spektakl koji se retko viđa, a trupa „Titanik“ upotpunila nam je sliku svog rada koji smo upoznali pre desetak godina na predstavi *Titanik*, koja nas je fascinirala na jednom BITEF-u na Tašmajdanu.

„Tvrđava teatar festival“ u Smederevu, ostvario se u lepom ambijentu srednjovekovne tvrđave koja je trebalo da brani srpsko carstvo, ali ga nije odbranila, kao ni ona na Brionima što nije odbranila austrougarsko. Bilo je još nekoliko predstava koje nisu dosegle nivo „Titanika“. Na kraju je prikazano još jedno interesantno ulično zbitije, na atraktivnom centralnom gradskom trgu. Videli smo lebdeće-leteći performans zanimljive trupe iz Australije. Oni su, njih šestoro plesača i veštih žonglera, pola sata leteli nebu pod oblaku, na nekim vrlo savitljivim i visokim šipkama i tamo negde, visoko na letnjem nebu, pokretima kazivali o ljubavi, nostalgiji, o traženju i nalaženju i o gubljenju kontakata ■

Foto: Edin Tuzjak

ARMATURA

Piše: Bojan Tončić

IZAZOVI RATNOG TURIZMA

Sarajevsko-beogradska hronika

*Ako pitaš gdje sam sada/Ne idem iz ovog grada/
Sve je moje ovdje ostalo/Ako pitaš kako mi je/
Da ti roknu samo dvije/Sve bi ti se samo kazalo/
Nikome se ne ponovilo/Nikada se ne ponovilo*

Kemal Monteno

Niko ne može da objavi fajront, niko da kaže dosta, pogotovu „kada noć prekrije Olimpijski grad“; otišli su poslednji *trajvani* kada je, dva sata posle kraja radnog vremena, Amar pokušao da zatvori svoj lokal - da je ubicama poslužio dve loze, možda ne bi dobio dva metka u glavu, možda bi ga samo pretukli. Tu smo vest čuli dan nakon otvaranja 15. Sarajevo film festivala, a dan kasnije je Grad koji organizuje jednu od vrednijih kulturnih manifestacija u ovom delu Evrope pokazao šta znači dostojanstvo: *Neće moći*, rekne su Sarajlije i blokirale jednu od najprometnijih ulica, a političari iz državnog i gradskog vrha pridružili su se građanima i obećali da će da učine sve da se prekine nasilje. Onaj je Seki došao „on the road again“ iz Zenice u normalno vreme, kada se znalo gde je kome mesto, u Sarajevu kažu da je Zenica prepuna, nedostaje 400 mesta za pension počinilaca na-

jtežih krivičnih dela. A ubicu, piše sarajevska štampa, pustili pre zločina, iako je potegao nož na čoveka. U lepom smo društvu, šta ćemo. Da l' im donesemo neki baksuzluk, iz *Oslobođenja* i *Avaza* curi krv: *Iskasapila decu na spavanju, Psihopata ubio ženu...*

SARAJEVO SMRT FESTIVAL

Bilo je pravo teško, da ne kažem mučno, noć nakon otvaranja Festivala proveli smo u novinarsko-glumačkom društvu koje je pripovedalo o ljubavi i smrti, o tome kako smo se nekad voleli i o tome ko je koga kako ubijao i kako vatreno. U kafeu „Ribica“, tek kojih par koraka od Vječne vatre, pevali su Davorin, Kemo i Dino (*Je s' ti lud, nisam došao ovde da slušam Šabana Bajramovića/Mojne, jaro, frke, ovo zbog stranaca, sa' će Kemo*). Vest smo čuli ujutru, 13. avgusta; čak i ljudima koji dolaze iz Beograda, iz Srbije u kojoj je o vikendu krv potocima tekla na drumovima i koji su se koječega nagledali, bila je užasna.

Amar Mistrić imao je svoj sarajevski san, da bude sam svoj gazda; raznosio je pice i izdržavao majku, sestru i nenu (baku), on da je stisnuo petlju, podigao kredit i sa dva jarana otvorio kafić u komšiluku, na Čengića vili. Bio je srećan tri dana – četvrtog su ga ubili. Počeo je Festival, a Sarajevo je stalo, dan kasnije čuo sam na državnoj televiziji da su Sarajlije blokirale Ulicu Džemala Bijedića na Čengića vili i otišao da vidim o čemu je reč. Sve vreme mislim o tome kako je Đilas u vreme Univerzijade sakrivaao Rome pod tepih (žicu) da bi čitavu priču finalizovao deportacijom, a kako je Sarajlijama važniji ljudski život od toga šta će reći svet. „Sarajevo smrt festival“ i „Uhapsite ubice odmah“, „Koliko još Denisa i Amara“ (Denis Mrnjavac je dvadeseto-

godišnji mladić koga su februara ove godine u tramvaju ubili huliganima) bile su poruke na Čengića vili, a oglašila se i Direkcija Festivala izražavajući tugu i protest. Ispostaviće se dva dana kasnije da ubice nisu bili samo obesni kriminalci, nego i totalne dijabole, otišli u policijsku stanicu Omiš da se raspitaju kako da srede boravišne papire. Slaba uteha.

Moj novostečeni prijatelj Armin, konobar iz „Ribice“, kaže da je Amar bio sjajan momak. „Predavao mu, ba, istoriju u Trgovačkoj, bio je raja, nismo se poslije nešto družili, al' svi su ga voljeli. Znaš, u Sarajevu ima samo dve vrste ljudi, možda i na drugim mjestima. Jedna su ovi kao Amer, oni što žele svojim radom nešto da postignu. A druga su oni što imaju pištolje i kojima je to zanat. Pokoj mu duši.“ Armin me, takođe, podseća na beogradski mlje: „Ne mogu, jaro, ja dobit pos'o jer nisam u SDA. Sa 17 sam ot'šo da branim ovaj grad, dobio sam i odlikovanje, al' preko ljeta za mene posla nema, radim kao konobar. Ove sam godine prvi put rekao direktoru: 'Da se ja nisam borio, ne bi bilo ni škole ni tebe'. Ne mogu više, ne daju mi pos'o zato što sam kod Lagumdžije!“

TURIZAM DVA MORALA

Ispratila me iz Beograda, ali i dočekala, po povratku, priča o tome kako, eto, Sarajlije praktičiraju ratni turizam. Nije moguće, kakav nemoral. Poslali smo vam iz Beograda četiri granate po kvadratu, uništili Biblioteku k'o Nemci Srbima, jeli ste koprive i maslačak (o praznicima), grejali se na parket i štokove, sahranjivali svoju decu i roditelje u sanducima iskovanim od vrata, zakopavali ih u parkovima, i sad, hoćete da pokažete svetu, turistima, putnicima namernicima odakle su vas ubijali, gde su bili topovi, gde snajperisti. Tunel iz kojeg ste dobijali neku hranu, i oružje, naravno. Da, to je u ovdašnjoj čaršijskoj izvedbi ratni turizam. Kad malo bolje razmislimo, šta će nam kustosi u Šumaricama, vodiči u Aušvicu, zarađuju kintu na kostima mučenih, streljanih i spaljenih.

BETONJERKA
POLUMESECA

Uzalud ste izvodili decu na pravi put. Pahomije kupio džip.

Tomislav Marković

A eto, mene zapalo da budem i ratni turista. Vodič je bio branitelj Sarajeva general Jovo Divjak. Obišli smo gotovo sve kote sa kojih su na grad padale granate, videli dvadeset novih groblja, ali, zabeležio sam priču o ratnoj propagandi.

„Propaganda je bila na svim stranama jednako otrovna i prljava. Evo, sa naše strane, krajem maja 1992. u štampi galama 'Karadžićev sin pristupio Teritorijalnoj odbrani Bosne i Hercegovine'. A to blage veze nema s mozgom. S druge strane, znali su da kažu da se iz Zoološkog vrta čuje rika lavova koja 'odjedanput utihne'. Zato što Bošnjaci bacaju srpske bebe i hrane lavove. A o Mirzi i Pjevaču su govorili da imaju logore, drže javne kuće i siluju srpske maloletnice“, kaže general i pokazuje na panoramu grada sa mesta odakle vidimo stadion Koševo, groblje Bare, porodilište i pomenuti ZOO vrt.

Podseća da je na Koševu ubijeno više od 700 Srba, Hrvata, kao i Bošnjaka koji nisu prihvatili ratnu politiku. „Sada se to zloupotrebljava u izjednačavanju krivice; Srbi kažu da je ubijeno deset hiljada Srba, prekopavana su groblja, a Srpsko građansko vijeće je došlo do brojke od 750 ubijenih“, tvrdi Divjak.

Dođosmo i do tunela DB, Dobrinja-Butmir, svojevrsne niskogradnje sumraka civilizacije. „Saznali su da gradimo tunel, Mladić je prestankom izgradnje uslovljavao nastavak pregovora, a general Filip Morion mu je rekao da se ne vidi nikakva gradnja. Nažalost, to je bio i El Dorado za mafijaše; ovde su cene prehrambenih proizvoda bile znatno niže nego u opkoljenom Sarajevu, plaćalo se za propusnice. A Vojska BiH nije mogla da kroz njega proveze ni jedan top. Zato je to za mene tunel spasa i mafije“, kaže nam Divjak.

Domaćin Enis Kolar kaže nam da ono što vidimo u Istočnom Sarajevu nije isto što i slika u vreme rata. „Sve je bilo savršeno sa zemljom, u ovom dvorištu poginulo je devet ljudi, moja porodica je na neko vreme morala da se preseli u centar Sarajeva. Pamtim dolazak ljudi iz Beograda, bilo mi je to – u najmanju ruku – krajnje neobično i pitao sam se zašto su ti ljudi ovde i zašto rizikuju“, kaže Enis Kolar.

Tako izgleda turistička tura, malo se plaća, a treba videti. Više su se plaćali ubice i granate.

BEOGRAD I TUŽNE PRIČE

Imao sam neki osećaj da mora i nešto pozitivno da se dogodi u gradu-heroju, tipovao sam, privatno, iz iksa u iks, na dokumentarac *Vrela krv* (produkcija Arhitekta Laze Lalića, reditelja Marka Mamuzića, novinari Ivana Lalić - Majdak i Miloš Teodorović) koji je, ispostaviće se, dobio Nagradu za ljudska prava 15. Sarajevo film festivala. Tužna priča o radikalnim, ekstremističkim grupama u Srbiji. Mamuzić kaže da su na beogradsku premijeru (Reks, Beograd, Jevrejska, februar ove godine) pozvani i fašisti „zato što nam je bio potreban incident koji će da skrene pažnju na ove pojave“.

Znam da se ponavljam, ali boravak u Sarajevu redovno završavam kod Njegove ekelencije, ambasadora prijateljske države. Gostoprinstvo i muzika (čovjek odlepio na sevdalinke, bespotrebno me upozorava da to nije folk - nije moguće), priča o svemu što ne može da se objavi čak ni u Betonu.

Posle Sarajeva dolaze Beograd i tužne priče, Biljana Plavšić traži slobodu. „Optužena je priznala krivicu za zločin protiv čovečnosti, kako se pravno kvalifikuju progoni na političkim, rasnim i verskim osnovama. Time je Biljana Plavšić priznala da su se zločini opisani u optužnici protiv nje i Momčila Krajišnika zaista dogodili i da su počinjeni u okviru 'rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo', u kojem je ona učestvovala 'svesno' i 'sa diskriminativnom namerom'.

Ako se vrati u Beograd, gde je bila u kućnom pritvoru (načitaše se oni panduri „Doka Holideja“ u Katanićevoj), imamo i mi šansu za ratni turizam.

I za kraj, još nešto povezuje Sarajevo i Beograd: u noći između 3. i 4. septembra hicima iz pištolja ubijen je na Karaburmi dvadesetogodišnji Marko Stjepić, radnik u kiosku koji nije hteo da od ubice primi oštećenu novčanicu. Policija traga za ubicom. Niko ne protestuje ■

VREME SMRTI I RAZONODE

lirika utoke

Piše: Predrag Lucić

ĆUTKE ĆUTI RUŽIČNJAK NA ADI

(Iz pesmarice Slobodana Radovanovića)

Kad bi ove ruže male
Za grob čiča Draže znale,
Pustile bi bradu sedu
Da na trag me prav navedu.

Vi proklete ruže s Ade,
Ni na jednoj nema brade,
Samo trnje i laticе,
Kao da ste Hrvatice.

Da li znadu il' ne znadu,
Il' za OZN-u ćutke radu?
Il' bi male ruže htele
Ljubičice postat bele?

Ruže male, što ste neme,
Titovo vam jebem seme,
Dražu biste, da je sreća,
Skrivale u Kući cveća!

BULEVAR ZVEZDA

Piše: Redakcija **Betona**

JOVANOVIĆ DANILOV, DRAGAN

JOVANOVIĆ DANILOV, Dragan (Požega, 7.11.1960), paradigmatični predstavnik pevanja i (ne)mišljenja Miloševićevog doba. Srpski Rembo, teolog lepote devedesetih, integralistički slatkopojac. Pokušavao je da studira prava i istoriju umetnosti na Beogradskom univerzitetu ali je ubrzo shvatio da se od toga ne živi. Pojavio se kao kometa na izrazito srpskom pesničkom nebu početkom devedesetih, *štrikajući* svoju jevanđeosku pesničku objavu (*Euharistija*, 1990). Pesnici i kritičari poezije starije generacije, Ljubomir Simović, Midorag Pavlović i Ivan V. Lalić, dočekali su ga oberučke, prepoznajući u njemu „dionizijski glas nemale snage i ambicija“. Danilov je neka vrsta Gorana Petrovića u poeziji. Na isti način su vezani za srednjovekovlje, toržestveni rečnik, blagougodije besmisla i akademsku podršku iz Beograda. Ono što je za Petrovićev opus *Opasada crkve svetog Spasa* to je za Danilova poetska trilogija *Kuća Bahove muzike* (1993, 1994, 1995). Sâm Danilov ističe *uživanje u neznanju* (a samim tim i u neodgovornosti) kao svoj pesnički kredo. Njegov manir prepoznaje se u obilatim citiranjima najvećih pesničkih imena od Helderlina do Brodskog, dok mu je uža specijalnost gomilanje spojeva srednjovekovne i savremene leksike (npr. hagiografije i strukture itd.), kojim se osim banalnosti ne postiže ništa. Danilova je, tokom devedesetih, pesnička imaginacija vodila kroz pustoš kiča, nastanjenu iluminatima, dijademama, labudovima, skerletom i ostalim rekvizitima palanačkog pozorišta. Možda je to bilo presudno da ga kao najzanimljiviju pesničku pojavu, u ratom zanetoj Srbiji, izdvoje Dragoslav Bokan i Sonja Karadžić u svom militarističko-mističkom glasilu *Naše ideje* (1993), za koje se pesnik slikao sa sokolom, po uzoru na srednjovekovne vitezove i pesnike. Da je Danilov ostao trajni Bokanov izbor pokazuje i njegovo posebno mesto u redizajniranoj seriji *Naših ideja*, tj. *Lepoj Srbiji* (časopisu za geopoetiku, istraživanje tradicije i kulturu življenja). Danilov je kao štitenik Čedomira Mirkovića bio uglavnom vezan za Prosvetu, gde je objavio većinu svojih knjiga, pesničkih i prozih. Nakon pada Miloševića, priklonio se Koštunićinoj strani i dok je njegov lider formirao paraformacije vlasti u senci, on se šetao Požegom kao direktor tamošnje biblioteke u senci, iz koje je izašao posle 2003. Dobitnik je gotovo svih nagrada za poeziju, slavljem kao jedan od najvažnijih srpskih pesnika druge polovine dvadesetog veka. Omiljen je kod intelektualaca patriota i militaristički raspoloženih vernika. Njegova poezija je zastupljena u *Crnom cvetniku* (1999-2009) koji je priredio Vladimir Dimitrijević, povodom desetogodišnjice od NATO intervencije. Ukupna ocena njegovog pesničkog rada mogla bi se sažeti u jednom njegovom stihu, koji autopoetički najbolje osvetljava domete ove poezije, a on glasi: „Pokisla je pirogava kokoš smisla.“ Nakon objavljivanja *Sabranih dela Miodraga Stanislavljevića* (2006), Dragan Jovanović Danilov, oličenje svega što je Stanislavljević kritikovao u srpskoj kulturi, organizovao je promociju njegovog opusa u Požegi, poredići ga tom prilikom sa *traktorom koji je vukao plug sa više brazdi*. Danilov se pored poezije zanima i likovnom kritikom, organizuje izložbe kako u svom rodnom gradu tako i u Drvengradu, u galeriji „Macola“ ■

BLOK BR. V